

УДК 342.92

В. В. Мартиновський
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АНАЛІЗ ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Першопричина виникнення корупції лежить в мотивації діяльності людини, вираженої в її прагненні до наживи, багатства шляхом використання влади і пов'язаних з нею можливостей. Вислів Аристотеля про те, що «бажання людей за природою безграничні, а в задоволенні цих бажань і проходить життя більшості людей» [1, с. 422], у цьому випадку абсолютно справедливий. Таким чином, перевага своїх особистих інтересів над інтересами інших проявляється в нестриманості. Матеріальні блага існування в уявленні людини беруть гору над духовними. Це формує основу протиріччя, що виникає між соціальною мораллю, яка засуджує пристрасть до наживи, багатства, влади і паралельно наявними в суспільстві уявленнями про бажане благо, високе соціальне становище, матеріальні блага. З цієї позиції влада перестає прийматися людьми як засіб регулювання та упорядкування суспільних відносин, а стає для них лише інструментом задоволення потреб.

Корисливості сприяє наявна в суспільстві соціальна несправедливість. Світова тенденція до поваги прав і свобод людини визначає рівність всіх індивідів у суспільстві, що формалізовано законодавством багатьох країн. Платон зазначає «рівність у суспільстві – справедливість» [2, с. 428]. За природою люди спочатку рівні. Між ними не існує переваги, основаної на національній, расовій, релігійній та іншій належності. Із цієї причини нерівність має тільки соціальну основу, тому що тільки в суспільстві, що являє собою складно структуроване об'єднання людей (індивідів), виникає їх поділ за відведеною їм соціальною роллю. Поза межами суспільства існування права, держави, державної влади неможливе так само, як і людини, чії потреби можуть бути задоволені тільки в суспільстві. Це робить невіддільною її життя від держави і права, які в цьому випадку виступають у ролі засобів, забезпечуючи спільну життєдіяльність індивідів.

Початкова природна рівність людей втрачається в суспільстві, що є наслідками таких категорій, як влада, власність, зрощення влади і бізнесу і т. ін. Володіння ними фактично визначає місце індивіда в ієрархічному механізмі держави. Власність задовольняє його матеріальні потреби, влада забезпечує можливість активної поведінки в соціальному управлінні. Вони виступають основними засобами задоволення егоїстичних соціальних

прагнень більшості людей і в їх свідомості ототожнюються з бажаннями, зростанням матеріальних і управлінських потреб, вони змінюють в людині її власні пріоритети. Первинність матеріальних благ і влади як атрибутів високого соціального стану стає цілком закономірною й усвідомленою. Соціальна рівність, поведінка, мораль втрачають своє колишнє значення. Цим породжується соціальна несправедливість, в основі якої лежать влада і власність. Завдяки їм індивіди і соціальні групи, які займають привілейоване соціальне становище, отримують можливість диктувати свою волю решті суспільства.

Корупція є одним із шляхів досягнення нерівного соціального стану, що характеризується неправомірністю, а іноді й протиправністю поведінки членів суспільства у відносинах у сфері державного управління.

Треба виділити три групи причин виникнення і зростання корупції, а також низку чинників, що сприяють цьому.

Соціально-політичними причинами виникнення корупції є структурна криза суспільства і держави.

Втрата суспільством контролю соціальних процесів в період нестабільності пов'язана з переходом еліти в усі гілки влади. Вона починає керуватися виключно власними інтересами, дистанціюватися від решти суспільства. Наслідком цього є відсутність доступу до державної влади представників інших соціальних груп, що свідчить про яскраво виражений антидемократичний характер процесів, що відбуваються, пов'язаних із відстороненням від участі в соціальному управлінні іншої частини суспільства. Італійський політолог Г. Моска виділив аристократичний і демократичний шляхи формування керуючої еліти, жоден із яких не передбачає безпосереднього правління мас, оскільки це є неможливим. На думку Г. Моски, головна відмінність між ними полягає у тому, що аристократична панівна еліта являє собою замкнуту групу, не поповнюється людьми поза її колом у той час, як демократична меншість рекрутується з широких мас за рахунок людей, чії психологічні якості виявляються корисними для здійснення влади [3, с. 85]. Із часом аристократична форма правління еліти трансформується в авторитарний режим, оснований на насильстві і повній ліквідації в громадському управ-

лінні елементів демократії. Це можна вважати заключною фазою чергового циклу суспільного розвитку, що супроводжується стагнацією. У цьому стані еліта, що перебуває при владі повністю дистанціюється від решти суспільства і, втрачаючи свою внутрішню монолітність, розпадається на безліч конкуруючих за право на владу і власність груп. Їх увага не спрямована на вирішення загальносоціальних завдань, вони прагнуть лише до збереження привілейованого становища, для чого використовуються будь-які засоби і методи, у тому числі і владний примус.

За своєю природою панівній еліті властиве прагнення до концентрації влади, використовуваної нею як інструмент управління. У демократичному суспільстві монолітність еліти та її соціально корисна роль зумовлені раціональними інтересами всіх учасників суспільних відносин. Найважчий у ньому механізм стримувань і противаг, оснований на предметній спеціальній діяльності представників панівної еліти, пояснює практичну відсутність соціального протистояння. Одні використовують важелі політичної влади у вирішенні соціальних завдань, інші – економічних. Такий поділ влади на політичну та економічну складові запобігає появі і розвитку корупції. В авторитарних, олігархічних суспільствах, де політичні і економічні начала концентруються в руках одних і тих самих представників еліти, внутрішній соціальний механізм стримувань і противаг руйнується. Доступ нових представників в її кола припиняється, у результаті чого влада приймає характер замкнутого, відокремленого від суспільства явища. Із часом її внутрішня монолітність руйнується під впливом конкуруючих за владу і власність окремих груп. У своїй діяльності вони перестають дотримуватися певної спеціалізації і прагнуть концентрувати як політичну, так і економічну владу. У процесі протистояння елітарні групи внутрішньо консолідуються, перетворюючись на корпоративні утворення, які прагнуть використовувати поєднання ділового і політичного компонентів влади тільки у своїх інтересах. Вигідність такого підходу очевидна. Він дає змогу елітарним групам розподіляти суспільні привілеї та пільги найбільш вигідним для себе чином. Відсутність чіткого розмежування політичних та економічних складових влади передбачає можливість конвертації влади у власність і навпаки залежно від кон'юнктури. Це, як правило, приводить до порушення балансу формальних і неформальних інститутів соціального управління. Порушення збалансованості формальних і неформальних начал у процесі управління створює можливість використання легальних інститутів державної влади в корпоративних інтересах. Згодом такий дисбаланс, особливо характерний для суспільств і держав, що переживають перехідний період, викликає зміну політичного режиму. У

зв'язку з цим варто погодитися з думкою, що саме політичний режим в умовах незавершеності процесу формування основних державних інститутів, будучи своєрідним замінником держави, виражає інтереси практично однієї групи – представників державної влади.

Сучасний етап суспільства та держави характеризується практичною безконтрольністю діяльності представників публічної влади та їх безвідповідальністю за ухвалені рішення. У такий спосіб вони дають поштовх для створення умов щодо виникнення і зростання корупції.

Безвідповідальність учасників корупційних відносин виявляється у відсутності в них формалізованого обов'язку відповідати за свої дії перед суспільством і державою, поєднаної з можливістю настання для них негативних наслідків. По суті, мова йде про неможливість притягнення їх до юридичної відповідальності, що є найбільш ефективною мірою впливу. Сьогодні лише деякі форми прояву корупції належать до правопорушень, тягнуть юридичну відповідальність як заходи державного примусу, але більшість із них (на загальнодержавному рівні, у вищих ешелонах влади) не передбачає такої, тому що формально не належить до протиправних діянь.

За своєю природою безконтрольність і безвідповідальність нерозривні з іншою умовою, що сприяє виникненню і зростанню корупції. Нею виступає недосконалість нормативно-правової бази у сфері боротьби з корупцією. Нормативна формалізація еталонів поведінки у сфері здійснення публічної влади тільки заважає діяльності суб'єктів корупційних правопорушень. Їм доводиться виходити за рамки встановлених правових приписів, а значить скоювати правопорушення. Зручніше дотримуватися «неписаних» правил, тому що стабілізуюча функція права позбавляє корупціонерів можливості використовувати неформальні механізми управління. Активна протидія формуванню ефективно діючого механізму правового регулювання відбувається з трьох причин. По-перше, корупціонери не можуть об'єктивно, достатньою мірою легалізувати в правових нормах необхідні їм механізми управління, оскільки це викличе їх соціальне відторгнення. По-друге, формалізація діяльності позбавляє корупціонерів можливості швидкої корекції своєї поведінки, що неминуче призведе до конфлікту з уже наявними правовими еталонами соціального поведіння. По-третє, невжиття корупціонерами заходів з правового обмеження своїх дій обґрунтоване їх прагненням уникнути юридичної відповідальності. Прикладом цього є їх небажання брати участь у розробленні та прийнятті правових актів прямої дії в галузі боротьби з корупцією.

Іншою причиною появи і зростання корупції в Україні виступає модель нетрадиційних форм

економічного спілкування. В її основі лежать не традиційні ринкові механізми (підприємницька свобода, конкуренція, приватне право тощо), а неформальні правила спілкування між підприємцями та представниками влади. Основним регулятором такого спілкування є корпоративні інтереси і близькість до влади.

Цим пояснюється поява багатьох негативних економічних феноменів: переділ власності, умисне банкрутство процвітаючих підприємств, необґрунтоване підвищення цін на енергоносії, бюджетний дефіцит, надмірний податковий тягар, бюджетні борги і багато іншого. Потворність української економічної моделі виявилась в неконтрольованій лібералізації соціально-економічних відносин. Наше суспільство зіткнулося з її наслідками, що виразилося в перерозподілі власності між різними соціальними групами. Неформальність спілкування між учасниками економічних відносин сприяла переважанню в них маргінальних і неправомірних форм поведінки. Процес перерозподілу власності відбувався поза належним соціально-правовим контролем за діяльністю носіїв влади та винесеними ними рішеннями. Надія на саморегуляцію ринкових механізмів виявилась утопічною, тому що існування ринкової економіки неможливе поза чіткими правовими рамками. Їх відсутність додала некерований характер процесу розвитку економічних відносин і викликала появу механізмів, абсолютно не властивих вільному ринку.

Економічною умовою виникнення і зростання корупції є «тіньова економіка», що являє собою економічні відносини, що функціонують поза межами державного і громадського контролю. Неможливість держави контролювати «тіньовий капітал» не дозволяє йому стягувати податки, збори, мита і т. ін. «Тіньова економіка» завжди розвивається за рахунок легальних і постійно підживлює себе за її рахунок, перекачуючи кошти останньої. Цим пояснюється закономірність: що сильніше «тіньовий капітал», то слабше легальна економіка і, відповідно, економічна основа держави.

Останнім часом особливо інтенсивно накопичення тіньового капіталу відбувається у сферах розподілу і банківської діяльності. В Україні це привело до різкого падіння виробництва під час зростання спекуляції, що породжується діяльністю системи банків, які неправомірно збагачуються на бюджетних коштах. «Тіньова економіка» в Україні захопила не тільки виробничу, але й фінансову сферу.

У процесі управління для кожної із соціальних груп існують свої першопричини зміни системи моральних цінностей. Вони починаються в середовищі керівників, які виконують будь-які дії, спрямовані на боротьбу за володіння соціальними благами. Аристотель казав: «Те, що вважається

цінним у можновладців, неминуче стає таким і в поданні інших громадян» [1, с. 439]. Такий підхід викликає у представників влади почуття звикання, зникає до нього внутрішня неприязнь, а аморальна поведінка з часом стає нормою.

Із розвитком суспільства змінюється його культура, що базується на певній системі моральних, релігійних і соціальних норм. Цим пояснюється об'єктивність процесу загального розвитку і неминучість зміни самих громадських інститутів. У зв'язку з цим варто зазначити, що суспільство й держава, що перебувають у перехідному періоді, стикаються не тільки зі системною соціально-економічною кризою, а й кризою культурною, що викликає падіння рівня життя, освіти тощо. Це пов'язано з ослабленням уваги суспільства до свого духовного та культурного розвитку, внаслідок чого воно втрачає здатність правильного сприйняття.

Спотворене сприйняття особливо властиве керівним соціальним групам, які оцінюватимуть монополію на владу і власність як основне благо, а корупційні відносини – як найбільш зручну форму своєї поведінки. Якщо спочатку вони усвідомлюють негативність своєї поведінки, то пізніше внаслідок падіння загального культурного рівня корупція уявляється їм як природний, неминучий атрибут державних відносин і соціального управління взагалі.

Виникнення і зростання корупції відбувається в певному соціальному середовищі, що створює для неї сприятливі умови. Загальною умовою її розвитку є перебування держави в перехідному етапі, що являє собою якісні зміни соціальних, політичних та економічних інститутів і зв'язків. Зміна пріоритетів, норм і цінностей, що виступають у ролі критеріїв оцінки будь-якого соціального явища чи поведінки членів суспільства, приводить до формування в суспільстві різних поглядів. Влада як засіб управління переходить від однієї керівної соціальної групи до іншої, між ними виникає боротьба за панівне соціальне становище. Державна влада і право стають для керівників засобом нав'язування власної волі. У зв'язку з цим такі риси перехідного періоду, як слабкість державної влади та соціального контролю, загострене соціальне протистояння, відсутність ефективної правової системи якісно характеризують середовище, де виникає і розвивається корупція.

Таким чином, дослідження природи корупції, причин та умов її виникнення і зростання в Україні дасть змогу виробити дієві принципи, методи і форми протидії її проявам.

На наш погляд, для досягнення поставлених цілей вкрай необхідні нові підходи у боротьбі з корупцією, так, наприклад, набір нових кандидатів на керівні посади з високими моральними якостями, патріотично настроєних. Крім того, повинні

враховуватись інші чинники, що мають підбиратися та стимулювати окрему особу або групу осіб (наприклад, заохочення, соціальні блага, пільги, кредитування). Саме за наявності принципово нової моделі підбору кандидатів у державні органи можливе викоренення такого явища, як корупція. Такий механізм має стримувати прагнення певних осіб до роботи в органах державної влади і пов'язані з нею можливості щодо корупційних проявів та власного збагачення.

Література

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1976–1984. – Т. 4. – 1984. – 830 с.
2. Платон. Диалоги / Платон. – М. : Мысль, 1986. – 607 с.
3. Вятр Е. Социология политических отношений. / Е. Вятр – пер. с польск. – М. : Прогресс, 1979. – 463 с.

Анотація

Мартиновський В. В. Аналіз причин виникнення та розвитку корупції в Україні. – Стаття.

У роботі розглядаються основні причини та умови виникнення корупції в державі. Проблема корупції аналізується в рамках таких інститутів, як державна влада і державний механізм. Корупція є загрозою державного управління. У роботі виокремлено основні підходи виникнення корупції, а саме: моралістичний, функціональний і структурно-функціональний. Визначено форми корупційних проявів, досліджено питання про соціальну небезпеку корупції. Крім того, запропоновані заходи, спрямовані на протидію корупції та корупційних відносин. До таких належать як стандартні заходи боротьби з корупцією (наприклад, юридична відповідальність), так і нестандартні – вивчення особистості представника влади й індивідуальний підхід, тобто зацікавленість суб'єкта в недопущенні виникнення корупційних відносин.

Ключові слова: корупція, корупційне діяння, корупційні відносини, державне управління, державний механізм управління.

Аннотация

Мартиновский В. В. Анализ причин возникновения и развития коррупции в Украине. – Статья.

В работе рассматриваются основные причины и условия возникновения коррупции в государстве. Проблема коррупции анализируется в рамках таких институтов, как государственная власть и государственный механизм. Коррупция представляет собой угрозу государственного управления. В работе выделены основные подходы возникновения коррупции, а именно: моралистический, функциональный и структурно-функциональный. Определены формы коррупционных проявлений, исследован вопрос о социальной опасности коррупции. Кроме того, предложены меры, направленные к противодействию коррупции и коррупционных отношений. К таким относятся как стандартные меры борьбы с коррупцией (например, юридическая ответственность), так и нестандартные – изучение личности представителя власти и индивидуальный подход, то есть заинтересованность субъекта в недопущении возникновения коррупционных отношений.

Ключевые слова: коррупция, коррупционное деяние, коррупционные отношения, государственное управление, государственный механизм управления.

Summary

Martynovskyi V. V. Analysis of the causes of the emergence and development of corruption in Ukraine. – Article.

This article reviews the main reasons and conditions of corruption in the state. It analyzed the problem of corruption within such institutions as the government and the state mechanism. Corruption represents a threat to the government. The article highlights the main approaches of corruption, just like, moralistic, functional, structural and functional. Determine forms of corruption, investigated the question of the social danger of corruption. In addition, the proposed measures aimed counteraction of corruption and corrupt relations. These include as typical anti-corruption measures (for example, legal liability) and atypical – the study of the individual representative of the government and an individual approach, that is the subject of interest in preventing the occurrence of corruption relations.

Key words: corruption, act of corruption, corrupt relationships, power, public administration, management mechanism, responsibility.